

Jagoda Semków
kustosz, kierownik działu dokumentacji
Muzeum Mikołaja Kopernika
we Fromborku

Pomniki Mikołaja Kopernika we Fromborku.

„Jest to obyczaj w świecie, że ludzioro cnoty, sławy i zasługi: że ludzioro pieniędzy, dostatków i znaczenia potomni wznoszą po śmierci mauzeola, grobowce, pomniki, (...). I gdy nie ma prawie wypadków, aby bogatych dostojników ominęła szumna pochwała, zdarza się dość często, że cnota, zasługa i nauka, zapomniane bywają”.¹

Jeden z najwybitniejszych uczonych epoki renesansu, skromny fromborski kanonik i genialny uczony, Mikołaj Kopernik, w swoim dorosłym życiu kilka dekad spędził we Fromborku. Jego działalność szczególnie była związana z tym miejscem, bowiem jako członek Kapituły Katedralnej miał obowiązek rezydencji wypełniając Officium Divinum, ale także spełniając wiele funkcji administracyjno-kościelnych. W imieniu kapituły, w I. ćwierci XVI w., jako generalny administrator biskupstwa warmińskiego, przez wiele miesięcy zarządzał diecezją i dominium warmińskim, powierzono mu obowiązki komisarza Warmii, a także znalazł się na liście czterech kandydatów na biskupstwo warmińskie.² Frombork był także miejscem, gdzie przez wiele lat Kopernik prowadził obserwacje i tworzył najważniejsze dzieło swojego życia – *De Revolutionibus*, przedstawiające heliocentryczną budowę świata.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie różnych form pomników fundowanych ku pamięci Mikołaja Kopernika w miejscu, w którym żył, pracował i został pochowany. W Słowniku języka polskiego, wydanym w pocz. XIX w. Samuel Bogumił Linde określa pomnik jako: „monument dla pamięci lub na pamiątkę wystawiony”, zaś w wileńskim Słowniku języka polskiego z 1861 r. określenie pomnik jest znacznie szersze i obejmuje nie

¹ I. Polkowski, *Żywot Mikołaja Kopernika*, Gniezno 1873, s. 239 Tak pisał autor o braku upamiętnienia ludzi wielkich, zasłużonych dla nauki we wstępie do omawiania historii upamiętnienia Mikołaja Kopernika we Fromborku i braku pomnika poświęconego uczonemu.

² T. Pawluk, *Warmińska Kapituła Katedralna a Mikołaj Kopernik*. Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny nr 17/3-4, 1974 r., s. 15

tylko „to, co się wznosi dla pamięci lub na pamiątkę kogo lub czego”, ale także „jako pamiątka dawna” i jako „dzieło (...) pomnik rozumu ludzkiego”.³ Upamiętnienie Kopernika w miejscu, któremu poświęcił większość swojego życia nie stało się od razu po śmierci uczonego i jak pisze ks. Ignacy Polkowski, „Pamięć o Koperniku przez długie lata, powiedzmy z poetą, utonęła w falach zapomnienia”.⁴ Najstarszy pomnik na świecie, upamiętniający uczonego, wystawiono w Toruniu w 1766 r., w mieście, w którym Kopernik się urodził i zlokalizowano w katedrze św. Janów w Toruniu, w kościele, w którym wg przekazów został ochrzczony.⁵ Natomiast w miejscu jego doczesnego spoczynku, we Fromborku, przez blisko 40 lat po śmierci „nie ma (...) dotąd wzniesionego ku czci godnego ani pomnika ani nagrobka”.⁶ Staraniem biskupa Marcina Kromera, w 1581 r. została ufundowana tablica epitafijna Kopernika, zawieszona na wewnętrznej ścianie katedry, która zaginęła po wybudowaniu w tym miejscu kaplicy Zbawiciela w latach 1732-34, a kolejne, ufundowane w 1735 r. przez kapitułę epitafium z malowanym portretem uczonego, zachowało się na pierwszym filarze nawy północnej od strony nawy głównej.⁷ W II poł. XVIII w. biskup Krasicki podjął starania mające na celu wystawienia pomnika Kopernika i prowadził rozmowy z rzeźbiarzem w Paryżu w sprawie wykonania monumentu. Wspominał o tym w rozmowie z królem Prus, Fryderykiem II, a ten zaś w 1773 r. pisał do Woltera: „W jednym z małych miast warmińskich wystawię pomnik nad grobem sławnego Kopernika”. Jak wiemy, zamierzone plany nie zostały zrealizowane, a w 1822 r. Johann Heinrich Westphal, autor biografii Kopernika, uskarża się, że do tej pory we Fromborku nie stanął żaden pomnik

³ Zob. https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Pomniki dostęp 24.09.2022

⁴ I. Polkowski, *Żywot Mikołaja Kopernika...*s. 239

⁵ Wykonawcą był rzeźbiarz krakowski, Wojciech Rojowski, a fundatorem wojewoda nowogrodzki, książę Józef Aleksander Jabłonowski. Zob. https://archiwum.pan.pl/images/wydarzenia/wystawy/mikolaj-kopernik/17_pomniki.pdf (dostęp 08.09.2022)

⁶ I. Polkowski, *Żywot Mikołaja Kopernika...*s. 239

⁷ T. Piaskowski, H. Szkop, *Zabytki Fromborka*, Frombork, 2003, s. 71; A. Kączkowska, *Epitafium Mikołaja Kopernika we Fromborku*, [w:] *Ochrona Zabytków* 6/1 (20), 1953 r., s. 55 Autorka przytacza treść napisu na tablicy: NICOLAO COPERNICO THORVNENSI CATHEDRALIS HVIVS ECCLAE VARMIENSIS OLIM CANONICO ASTRONOMO CELEBERRIMO CVIVS NOMEN ET GLORIA VTRVMQVE REPLEVIT ORBEM MONVMENTUM HOC IN FRATERNI AMORIS AESTIMATIONISQVE TESSERAM PRAELATI, CANONICI, TOTUMQUE VARMIENSE CAPITVLVM POSVERE; I. Polkowski, *Żywot Mikołaja Kopernika..* op. cit. s. 239: W latach 1759 do 1760 Kapituła funduje portret dodany do tablicy nagrobnej:” Mizerny ten nagrobek snadź nie podobał się kapitule, skoro następcy poprzednich, prałaci i kanonicy Warmińscy między rokiem 1750 a 1759 na siedmiu sessjach kapitułnych, radzą o wystawieniu nowego pomnika, na który każdy z kanoników ofiaruje 30 florenów, ale skończyło się widać na dobrych chęciach tylko, od roku bowiem 1759 ginie ślad o tem zupełny”. Jak podaje A. Kączkowska, *Epitafium...* op. cit. s. 55 „Kapituła jednocześnie zamówiła u nieznanego dziś z imienia malarza portret, który umieszczono nad płytą w wieńcu liści laurowych”. Obraz został wykonany i do dziś znajduje się w swoim historycznym miejscu.

poświęcony uczoneму.⁸ Pod koniec XIX wieku, Warmińskie Towarzystwo Historyczne, do którego należeli także kanonicy Kapituły Warmińskiej, rozpoczęło starania nad wystawieniem pomnika, który został zrealizowany dopiero w 1909 r. Po raz pierwszy w 1871 r. Towarzystwo zwracało się w tej sprawie z petycją zarówno do biskupa Filipa Krementza, do kapituły katedralnej a także do króla Prus, Wilhelma I, ale z uwagi na panującą wówczas sytuację polityczną, sprawa realizacji zamierzonego dzieła przesunęła się o ponad 30 lat.⁹ Inicjatywa dotycząca wystawienia monumentu była przedstawiona przez Franca Dittricha, członka Warmińskiego Towarzystwa Historycznego i wikariusza katedralnego na posiedzeniu parlamentu w dniu 23 lutego 1895 r. w Berlinie i wówczas znalazła uznanie w osobie „ministra do spraw duchowych, nauczania i medycznych dr Bosse (...), który poparł inicjatywę budowy pomnika.”¹⁰

Przed przystąpieniem do realizacji zadania, we Fromborku utworzono Komitet Budowy Pomnika, który rozpoczął starania o zebranie środków już w 1905 roku, ale nie uzyskał odpowiedniej kwoty. Wówczas, z prośbą o wsparcie finansowe proboszcz Dittrich zwrócił się do cesarza Wilhelma II, który przekazał na ten cel 20 000 marek. Kiedy ogłoszono konkurs, w dwa lata później w Berlinie obradowała Komisja Rządowa, której przewodniczył prof. Franz Niedenzu, wykładowca na wydziale matematyki i nauk przyrodniczych w Kolegium Jezuickim w Braniewie, ale nie wybrano żadnego projektu do realizacji. Ogłoszono drugi konkurs, który także nie zakończył się wyborem projektu i wówczas cesarz zwrócił uwagę na propozycję architekta Maxymilian Emanuel Meckela z Fryburga.¹¹ Po dokonaniu kilku poprawek przez cesarza Wilhelma II, pomnik zyskał akceptację Komisji 20 października 1908 r. i po zgromadzeniu odpowiedniego materiału w następnym roku, zaledwie po czterech miesiącach pomnik został ukończony. Elementy rzeźbiarskie wykonał Joseph Julius Seitz, pochodzący również z Fryburga. Pomnik ustawiono po zachodniej stronie Wzgórza Katedralnego, w najbliższym otoczeniu kurii św. Stanisława, w której w przeszłości mieszkał Kopernik. Uroczyste odsłonięcie nastąpiło 8 października 1909 r. dokonane przez cesarza Wilhelma II Hohenzolerna, który przybył do Fromborka wraz z małżonką Viktorią Augustą. Obecni byli także biskup Augustyn Bludau, Max Emanuel Meckel, autor architektonicznej

⁸ A. Kopiczko, *Przyczynek do historii obchodów jubileuszu czterechsetlecia śmierci Mikołaja Kopernika w Prusach Wschodnich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, Olsztyn 2011 nr 4 (274), s. 625

⁹ Tamże, s. 626

¹⁰ Tamże, s. 626

¹¹ Projekt pomnika M. Meckela zachował się i był prezentowany w dawnej Izbie Pamiątkowej M. Kopernika w jego wieży na Wzgórzu Katedralnym od 1912 r. Po utworzeniu pierwszego powojennego muzeum we Fromborku w 1948 r. model został wpisany na inwentarz muzealny i znajduje się w kolekcji rzeźby.

formy pomnika, rzeźbiarz Seitz, proboszcz katedry Franz Dittrich oraz członkowie Kapituły Warmińskiej i starosta braniewski Jung.¹²

„Ceglana wieża na granitowej podstawie”, jak określał ją Eugen Brachvogel, miała wysokość blisko 30 metrów, a podstawa czworobocznego cokołu wykonanego z granitowych ciosów miała szerokości boków ok. 7 m.¹³ Bloki kamienne sprowadzono z Bawarii, cegły, kształtki ceramiczne i glazurowane na zielono dachówki czterech wieżyczek wykonano w królewskich cegielniach w Kadynach. Nad cokołem, we wnęce, umieszczono płaskorzeźbiony, brązowy portret Kopernika z konwalia, o wysokości 2,80 m. z zamieszczonym cytatem: NICOLAUS COPPERNICUS* 1473 IN THORN, † 1543 IN FRAUENBURG HOMINIS PHILOSOPHISIT VERITATEMOMNIBUS IN REBUS INQUIRERE (Wysiłek każdego filozofa powinien być skierowany na ustalenie prawdy we wszystkim).¹⁴ Powyżej, nad portretem, zamknięte w czworobocznej metalowej ramie o długości boku 3,8 m., centrycznie ukazane symbole: słońce w otoczeniu 8 planet i znaków zodiaku. Na ostatniej kondygnacji między czterema wieżyczkami umieszczono nazwiska czterech uczonych astronomów: Galileo Galilei, Johannes Keplera, Isaaca Newtona i Karla Gausa, a napis COPPERNICUS można było odczytać między każdą z dwóch sąsiadujących ze sobą wież – w sumie cztery razy. Pomnik zwieńczono czterema wysmukłymi wieżyczkami z centralnie wykonaną ośmioboczną, piramidalną wieżycą zwieńczoną słońcem na iglicy. Pomiedzy wieżyczkami umieszczono pruskiego orła w koronie.¹⁵ Konstrukcje metalowe pięciu wież i drzwi wejściowe do pomnika wykonano w elbląskich warsztatach, a pokrycie dachowe blachą miedzianą zlecono rzemieślnikowi z Braniewa.¹⁶ Pomnik był widoczny jako jedna z dominant w panoramie Fromborka i górował nad miastem do wiosny 1946 roku. Pierwsi nowi mieszkańcy, którzy przybyli do Fromborka po zakończeniu działań wojennych wspominają, że wiosną 1946 r. pomnik został zrujnowany w górnej części nad cokołem, a w związku ze zbliżającą się 500

¹² *Einweihung des Kopernikusdenkmals* (recht von Kaiser Baudirektor M. Meckel, daneben Bildhauer Seitz), Verlag Willibald Zehr, Elbing

¹³ E. Brachvogel, *Fartuenburg die Stadt des Koppernikus, Das Koppernicusdenkmal*, Elbing, 1933, s.30

¹⁴ ERMLANDBRIEFE, Unsere Ermländische Heimat, „Über ein Copernicus-Denkmal, das es nicht mehr gibt”, Weihnachten 2012/4, s. V, dostęp: 07.09.2022 Cytat umieszczony we wnęce pomnika jest skróconą wersją przedmowy do dzieła Kopernika *Revolutionibus orbium coelestium* wydanym w Norymberdze w 1543 r.

¹⁵ Tamże, „ma przypomnieć widzowi, że wykonanie pomnika było możliwe nie tylko dzięki iście królewskiej darowiźnie Wilhelma II.”

¹⁶ Pomnik miał wewnętrzną klatkę schodową, którą można było wejść na najwyższe kondygnacje, skąd rozpościerał się panoramiczny widok na miasto i Wzgórze Katedralne.

rocznicą urodzin M. Kopernika cokół pomnika rozebrano w 1972 r. i fundamenty przykryto ziemią.¹⁷ Płaskorzeźbione popiersie z brązu ocalało i od 1952 roku znajduje się w zbiorach Muzeum M. Kopernika we Fromborku, natomiast symboliczny krąg zodiakalny początkowo znajdował się na terenie Wzgórza Katedralnego, a w czasie przygotowań do obchodów kopernikowskich w 1973 roku został przekazany Polskiemu Towarzystwu Miłośników Astronomii i umieszczony na ścianie południowej Wieży Wodnej.¹⁸ Już wówczas widoczne były ubytki w rzeźbie poprzez wycięcie znaków zodiaku, z otoku, a ostatecznie ślad po nim zaginął.

Po niemal pół wieku od wystawienia pierwszego pomnika, (który w tym czasie już został rozebrany), zbliżał się rok 1973, w którym przypadała 500. rocznica urodzin Mikołaja Kopernika. Przygotowania do obchodów rozpoczęły się na kilka lat wcześniej, a UNESCO ogłosiło rok 1973 Międzynarodowym Rokiem Kopernika. Oprócz planowanych wydawnictw, konferencji, sympozjów, odbudowy i konserwacji zabytkowych obiektów, budowy nowych ośrodków popularyzujących imię Kopernika, znajdujących się i lokowanych w miejscach związanych z życiem i działalnością astronoma, zaczęto przygotowywać konkursy na wykonanie upamiętnień uczonego. Dotyczyło to głównie pomników, ale także medali, numizmatów, znaczków pocztowych, plakatów, których wykonanie zamierzano zrealizować w wielu miastach w kraju i w państwach na całym świecie.

Rok 1973 był dla Fromborka rokiem szczególnym. Po śmierci uczonego astronoma poprzez niemal cztery wieki wystawiono tylko jeden pomnik, który przetrwał zaledwie 37 lat. Przed

¹⁷ Informacje o powojennych losach pomnika zawarte w listach kierowanych do Muzeum M. Kopernika we Fromborku w latach 2013-2022 przez Wacława Krukowskiego, lekarza psychiatrę, który w latach 1968-1975 żył i pracował w Szpitalu Psychiatrycznym we Fromborku i spisywał informacje przekazywane przez dawnych mieszkańców. „*Mieszkanka Fromborka pokazała mi fotografię czarno-białą tego pomnika. Pani Pawluczuk opowiedziała mi, jak doszło do jego dewastacji. Już po oddaleniu się frontu Armii Czerwonej w 1946 roku oficer Polak założył na pomnik pętlę z grubego łańcucha, który połączył z czołgiem. Szarpnięcie czołgu było na tyle silne, iż górna część pomnika runęła na ziemię. Patera najpierw leżała przed przedszkolem (kanonia NMP Jana Nycza po przeciwnej stronie Wzgórza), a następnie pod wieżą wodną. Pewien turysta z Krakowa na pamiątkę wyciął z niej znak zodiaku Strzelec. Widziałem tę paterę przed dalszym pocięciem. Wycięte słońce i planety ze ściany przymocowano do zewnętrznej ściany Wieży Wodnej i tam były jeszcze w 1973 r. Po kilku latach słońce i planety ze ściany zniknęły. (...) Portret Mikołaja Kopernika widziałem oparty pod muzeum. Obawiałem się, że może trafi na złom. O zabezpieczeniu go monitowałem osobiście w Wydziale Kultury PPRN w Braniewie. Portret ów znalazł swe miejsce w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku.*

Koło cokółu pomnika przy kanonii/kurii św. Stanisława przechodziłem bardzo często, nawet go sfotografowałem. Był on szary, z ciosów, wysoki na 7 metrów, o długości boku +- 8 metrów i w kształcie kwadratu. W związku ze zbliżającą się 500 rocznicą urodzin M. Kopernika ten cokół rozebrano, a fundamenty przykryto ziemią. Nie wiem, gdzie wykorzystano te ciosy”.

¹⁸ T. Piaskowski, H. Szkop, *Zabytki Fromborka*, Frombork, 2003, s. 101: W roku 1982 krąg zodiakalny podczas listopadowej wichury został z wieży zerwany i przez długi czas leżał na dachu przybudowanego do wieży pawilonu handlowego, wreszcie zaginął.

zbliżającym się jubileuszem zarówno kościoł, reprezentowany we Fromborku przez Kapitułę Warmińską, władze państwowe, a także społeczeństwo Fromborka i harcerze podjęli starania o wystawienie pomników. Do tego czasu wiele miast związanych z pobytem i pracą uczonego posiadało już monumenty Kopernika, a w niektórych z nich nawet było ich po kilka.¹⁹ We Fromborku od 1968 roku prowadzono szereg prac mających na celu odbudowę miasta po zniszczeniach II wojny i ogromny udział w tym przedsięwzięciu mieli harcerze.²⁰ To oni jako pierwsi ufundowali pomnik, a właściwie popiersie, które znajdowało się na placu nazywanym Placem Czynu Harcerskiego, a zostało odsłonięte 22 lipca 1971 r.²¹ Pomnik-popiersie zaprojektowała i wykonała harcmistrz Genowefa Nowak, nauczycielka rzeźby w Państwowym Liceum Sztuk Plastycznych w Nowym Wiśniczu.²² Popiersie było umieszczone na trapezowatym postumencie ze sztucznego kamienia ustawionym na niskim cokole, z tablicą zamkniętą w prostokątnej ramie z napisem wypukłym w trzech rzędach: MIKOŁAJOWI KOPERNIKOWI HARCERZE. Popiersie uczonego przedstawiono w ujęciu do ramion, z realistycznie, mocno zaakcentowanymi detalami twarzy, z gęstymi puklami włosów opadającymi na ramiona i w okryciu z trójkątnym wycięciem i wykładanym kołnierzem. Poniżej lewego ramienia ukazane do połowy płasko wykonane astrolabium. Rzeźba z wypalanej gliny, z materiału ceramicznego, nietrwałego, łatwo podlegającego rozłuczeniu, w 1996 r. została zniszczona przez nieznaną sprawców. Po czternastu latach popiersie zostało poddane do renowacji i 24 czerwca 2010 r. ponownie umieszczone na cokole, ale w nowej lokalizacji: umieszczono je przed głównym wejściem do budynku szkolnego we Fromborku.²³ Fundusze na wykonanie konserwacji popiersia przekazano z budżetu Miasta i Gminy Frombork a także uzyskano ze składek Honorowych obywateli

¹⁹ Przed 1973 rokiem pomniki Kopernika znajdowały się już Toruniu (najstarszy na świecie z 1766 r.) i kolejny z 1853, w Krakowie (cztery - najstarszy z 1822 r.), w Warszawie dwa dziewiętnastowieczne, poza tym w Chorzowie, Włocławku i na świecie między innymi: w Bolonii, Rzymie, Montrealu, Meksyku, w Walhalla w Donaustauf.

²⁰ W ramach akcji „Operacja 1001-Frombork” od 30 do 46 tysięcy instruktorów, harcerek i harcerzy ze szkół zawodowych i przyzakładowych prowadziło akcję odbudowy Fromborka. Dzięki ich udziałowi miasto zostało uporządkowane, rozbudowane i upiększone.

²¹ Obecnie Plac Czynu Harcerskiego, na którym pierwotnie zlokalizowany był pomnik znajduje się między ulicami Dworcową i Parkową

²² Genowefa Nowak, harcmistrzyni Związku Harcerstwa Polskiego – (30.10.1927-8.06.1981). Rzeźbiarka, nauczycielka i komendantka szczepla harcerskiego przy Państwowym Liceum Sztuk Plastycznych w Nowym Wiśniczu. W Operacji 1001 Frombork uczestniczyła od jej początków. W 1970 r. uzyskała godność Honorowego Obywatela Fromborka – leg. Nr 481. <http://www.ujaksy.pl/galeria-u-jaksy/artysci/genowefa-nowak/> dostęp 20.09.2022

²³ W miejsce zniszczonego pomnika na Placu Czynu Harcerskiego umieszczono kamień upamiętniający ucieczkę ludności cywilnej z Prus Wschodnich przez Zalew Wiślany w 1945 r.; i w dniu 26 maja 2001 r. odsłonięto marmurową tablicę pamiątkową umieszczoną na głazie narzutowym.

Fromborka.²⁴ Niestety, podczas konserwacji nie udało się odwzorować pierwotnej formy popiersia, zawężając podstawę biustu i nie zachowując szczegółów ubioru i ukazanego pierwotnie atrybutu astronomów – astrolabium. Przez pomalowanie popiersia utracono jego oryginalny, surowy wygląd wypalanej gliny.

W 1971 roku ogłoszono Ogólnopolski Konkursu na Pomnik Kopernika we Fromborku, którego organizatorem było Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Zarząd Główny Związku Polskich Artystów Plastyków.²⁵ Było to ogromne przedsięwzięcie, dające szansę przedstawienia nowatorskich propozycji polskim artystom i wzięło w nim ponad 30 rzeźbiarzy.²⁶ Do muzeum we Fromborku przesłano blisko 80 prac, na które składały się trzy formy pomnika: model, model pomniejszony oraz głowa w skali 1:1.²⁷ „Od czerwca zaczęła działać z ramienia Warszawskiego Okręgu ZPAP rzeźbiarka Maryla Owczarek, sekretarz konkursu (...). W końcu miesiąca zaczęły przybywać wszelkimi dostępnymi środkami transportu – prace polskich rzeźbiarzy nadsyłane na konkurs.”²⁸ Projekty były oceniane przez komisję, której przewodniczył Walter Późny z Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie a członkami byli prof. Stanisława Horno-Popławskiego i prof. Adama Smolany, profesorowie Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku.²⁹ Zaproponowane formy najczęściej przedstawiały całopostaciowy pomnik, ale były też aranżacje przestrzenne nawiązujące do układu heliocentrycznego, kosmosu, czy umieszczanie postaci uczonego na globie czy w sferycznych kręgach. Konkurs rozstrzygnięto 29 VI 1971 r. i pierwszą nagrodę zdobył artysta rzeźbiarz, Mieczysław Welter z Warszawy.³⁰ W Pracowni Sztuk Plastycznych

²⁴ Renowacja popiersia Mikołaja Kopernika została dokonana z inicjatywy społeczników fromborskich w ramach realizacji przez OSP Frombork zadania publicznego 5.2 z zakresu podtrzymywania tradycji narodowej, pielęgnacji polskości oraz świadomości obywatelskiej.

²⁵ R. Tomkiewicz, *Obchody pięćsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w województwie olsztyńskim* Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 2013 r., s. 548

²⁶ E. Topolniocka-Niemcewicz, *Kopernik w polskiej rzeźbie współczesnej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3 (285), 2014 r., s. 431-442. Do konkursu przystąpiło wielu znanych artystów rzeźbiarzy: Xawery Dunikowski, Tadeusz Breyer, Franciszek Strynkiewicz, Louis Nitschowa, Alfons Karny, Ryszard Wojciechowski, Jerzy Bandura, Bronisław Chromy, Leon Podsiadły, Tadeusz Łodziana, Mieczysław Welter, Ewa Olszewska-Borys.

²⁷ Tamże, s. 440-441 Złożone prace podpisywane były godłem i po zakończeniu konkursu koperty z nazwiskami zniszczono i dlatego tylko część złożonych modeli projektów została w muzeum we Fromborku. Wiele spośród tych dzieł rozesłano do szkół, urzędów, domów kultury i aptek..

²⁸ B. Chorostian, *Kronika Muzeum M. Kopernika – rękopis*, s. 80

²⁹ Op. cit. E. Topolnicka-Niemcewicz, *Kopernik w polskiej...* s. 440

³⁰ Tamże, s. 438, M. Welter brał udział w konkursie na pomnik fromborski, nadsyłając kilka prac i uzyskując miejsca I i II oraz wyróżnienie. Artysta ur. 1928, dyplom ASP w Warszawie uzyskał w 1956 r., wychowanek prof. Mariana Wnuka. Znany twórca rzeźby monumentalnej, portretowej i kameralnej utrzymanej w kręgu sztuki przedstawieniowej. Zwłaszcza wypowiadając się jako portrecista, Welter osiągnął duże uznanie. W swoich

w Warszawie w grudniu 1972 r. rzeźba była „w stadium dokonywania odlewów”.³¹ Nie wszystkie prace zakwalifikowały się do oceny konkursowej.³² Po dwóch dniach obrad w Muzeum Mikołaja Kopernika, na parterze dawnego pałacu biskupiego w przestrzeni dwóch sal ustawiono modele gipsowe projektów pomnika i przez dwa tygodnie odbywały się przeglądy wszystkich prac, po czym zorganizowano wystawę 11 nagrodzonych i wyróżnionych projektów, które były prezentowane do września 1971 r.³³ Interesującym wydarzeniem związanym z organizowanym konkursem nawiązującym do prezentowania pomników Kopernika, stała się instalacja jednego z projektów w Braniewie: „Zainteresowanie zwiedzających wzbudzała „forma przestrzenna” o średnicy 2 m przedstawiająca postać Kopernika otoczona metalową konstrukcją wyobrażającą wirujące sklepienie niebieskie z centralnie położonym Słońcem. Rzeźbę tę ostatecznie ustawiono w Braniewie, na skrzyżowaniu dróg prowadzących z Olsztyna do Fromborka.”³⁴

Wybrany w konkursie i zrealizowany pomnik został usytuowany u stóp Wzgórza Katedralnego po północnej stronie, a uroczyste odsłonięcie, dokonane przez prezesa Rady Ministrów, Piotra Jaroszewicza, nastąpiło w dniu 15 lipca 1973 r. Jego odsłonięcie było jednym z najważniejszych punktów obchodów kopernikowskich w roku 1973.³⁵ Pomnik o wysokości sześciu metrów wykonany jako odlew z brązu umieszczono na trzymetrowym granitowym postumencie, zbudowanym z czterech nieregularnych kamieni gran. Artysta nadał mu formę potężnej, statycznej figury z niewielkich rozmiarów głową. Uczony ukazany jest z dłonią ułożoną na sercu, w której trzyma gałązkę konwalii. Na znajdującym się obok pomnika głazie umieszczono inskrypcję: MIKOŁAJOWI KOPERNIKOWI

realizacjach monumentalnych tworzy proporcje według własnej manieri – zmniejszona głowa na potężnym korpusie. Tydzień po odsłonięciu pomnika we Fromborku jego nieco pomniejszona, czterometrowa replika stanęła w jednym z największych parków Meksyku.

³¹ Przed rocznica Kopernika, *Życie Literackie* Kraków, nr 53, 24-31.12.1972

³² Op. cit. E. Topolnicka-Niemcewicz, *Kopernik w polskiej...* s.440. Poza nagrodą główną skierowaną do realizacji przyznano następujące nagrody i wyróżnienia: II nagroda – Bronisław Chromy z Krakowa i Wincenty Kućma z Krakowa (567325), III nagroda – Józef Marek i Wojciech Kosiński z Krakowa (MK-2), Józef i Pelagia Kopeczyńscy i Włodzimierz Wojciechowski (Galaktyka), Mieczysław Welter z Warszawy (MDCX), pięć wyróżnień otrzymali: Kazimierz Jęczynek z Krakowa (280963), Mieczysław Welter z Warszawy (281930), Ryszard Wojciechowski z Warszawy (Konstelacje), Jan Kucz z Warszawy (Panna), Irena Molin-Sowa z Warszawy (182963).

³³ Konkurs na pomnik Mikołaja Kopernika rozstrzygnięty. 11 nagrodzonych prac na wystawie w muzeum fromborskim. *Gazeta Olsztyńska*, 2 lipca 1971.

³⁴ Autorem projektu pomnika był Leona Machowski, absolwent ASP w Krakowie. Nie udało się zweryfikować czasowego miejsca lokalizacji pomnika w Braniewie. Nie zachowała się konstrukcja składająca się z centrycznie połączonych kręgów, natomiast rzeźba z tego pomnika została ustawiona na holu szkoły podstawowej we Fromborku.

³⁵ Projekt pomnika M. Weltera powtórzono tydzień później w pomniejszonej formie o wysokości 4 m w Meksyku w Parku Chapultepec, naprzeciw Museo Nacional de Historia Natural .

SPOŁECZEŃSTWO WARMII I MAZUR. Pomnik wzbudzał kontrowersje w odbiorze, oceniany jako nieforemny, z dużym korpusem i niewielką głową. Obrońcy pomnika uzasadniali wykonanie formy nawiązaniem do bab pruskich, a felietonista warszawskiej „Kultury”, Hamilton (Jan Zbigniew Słojewski) pisał: „Naprawdę piękna głowa astronoma zderza się z rozrosłym nienaturalnie torsem, a dłoń z konwalia ginie prawie zupełnie w olbrzymiej masie brązu. Artysta replikował, że miał to być portret pięknego, dobrze zbudowanego mężczyzny, a nie chuderlaka, cechującego się przy tym powagą i głębokim zamyśleniem.”³⁶ Otoczenie, w jakim usytuowano pomnik przedstawia kolistą kompozycję, na której wykonano po kilka półokręgów na każdej ze stron, spełniających rolę stopni do pomnika, a symbolizujących orbity planet.

W 1973 roku nastąpiło kilka następnych wydarzeń, związanych z fundowaniem pomników ku czci Mikołaja Kopernika. Kolejny monument, który był dedykowany uczonemu, został wystawiony przez mieszkańców Fromborka. Inicjatorem przedsięwzięcia było Towarzystwo Miłośników Fromborka, którego przedstawiciel, Waław Krukowski,³⁷ Sekretarz Towarzystwa, pisał w liście o nowej inicjatywie do Gazety Olsztyńskiej, wyjaśniając, że do budowy tego pomnika „zaangażowana była cała społeczność Fromborka: uczniowie szkoły podstawowej, wychowankowie Państwowego Domu Dziecka, pracownicy wielu instytucji i liczni mieszkańcy.”³⁸ Wszyscy pomagali przy uporządkowaniu terenu, na którym miał stanąć pomnik, a instytucje zajmujące się sprawami gospodarczymi podjęły się przetransportowania 5-tonowego głazu spod wieży Radziejowskiego na nowe miejsce. Pomnik usytuowano po stronie południowej miasta, w niewielkim oddaleniu od Wzgórza Katedralnego, na terenie dawnego cmentarza ewangelickiego przy ul. Kolonii Robotniczej. Do budowy pomnika wykorzystano granitowy głaz narzutowy, który pochodził ze zniszczonego przedwojennego pomnika kanonika Juliusa Pohla, wystawionego w 1930 r.³⁹ W 1973 r. na kamieniu o nieregularnej bryle w środkowej części umieszczono prostokątną tablicę z brązu zamkniętą

³⁶ Zob. https://forumakademicke.pl/fa-archiwum/archiwum/2001/03/artykuly/18-pomniki_uczonych_polskich.htm dostęp 21.09.2022 r.

³⁷ Waław Krukowski, (1935-2022) lekarz psychiatra zatrudniony w Szpitalu Psychiatrycznym i mieszkaniec Fromborka w latach 1968-1975, Honorowy Obywatel Fromborka. Oprócz organizacji ustawienia obelisku od mieszkańców miasta, był również inicjatorem ufundowania dwóch tablic: upamiętniającą akcję harcerską OPERACJĘ 1001 FROMBORK i drugą, umieszczoną po wewnętrznej stronie murów zachodnich Wzgórza Katedralnego, w jęz. polskim i esperanto: PAMIĘCI 500 ROCZNICY URODZIN MIKOŁAJA KOPERNIKA LEKARZA I GENIALNEGO ASTRONOIMA SŁUŻBA ZDROWIA MIASTA FROMBORKA ZORGANIZOWANA W OGNISKU CZYNU KOPERNIKOWSKIEGO 1483 -1973.

³⁸ Piękna inicjatywa Towarzystwa Miłośników Fromborka, Gazeta Olsztyńska, wyd. 296, 13.12.1972 r.

³⁹ W. Krukowski, list z dnia 24 listopada 2013, Autor listu wspomina, że wykorzystanie kamienia na uczenie pamięci Kopernika uchroniło głaz przez rozbiciem, gdyż już wówczas leżał zrzucony z niewielkiego cokołu i był pozbawiony tablicy z portretem kanonika Juliusa Pohla.

wypukłym obramieniem, ze ściętymi narożnikami, w miejscu których zamocowano graniaste trzpienie wystające poza powierzchnię tablicy, umieszczając wypukłą inskrypcję w czterech rzędach: MIKOŁAJOWI KOPERNIKOWI SPOŁECZEŃSTWO FROMBORKA 1473-1543.⁴⁰ Potężny głaz, ustawiono na niskim, kamiennym postumencie. Po wielu latach postument uległ rozkruszeniu i pomnik znacznie się przechylił, grożąc przewróceniem. W 2010 r, w czasie przygotowań do uroczystych obchodów jubileuszowych 700-lecia miasta, z inicjatywy Urzędu Miasta i Gminy Frombork wzmocniono fundament i przywrócono jego pierwotne ustawienie.

Tego samego roku, Warmińska Kapituła Katedralna ufundowała pomnik, który ustawiono w katedrze. Fundacja i wykonanie pomnika było tylko jedną z części działań przygotowanych przez Kościół z okazji jubileuszu 500. rocznicy urodzin wielkiego uczonego. Dwa lata wcześniej, 2 kwietnia 1971 r. 124. Plenarna Konferencja Episkopatu Polski „na wniosek Biskupa Warmińskiego dr. Józefa Drzazgi postanowiła podjąć przygotowania kościelnych uroczystości z okazji 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika.”⁴¹ Ks. biskup Józef Drzazga powołał Diecezjalną Komisję do spraw organizacji obchodów dekretem z dnia 19 lutego 1972 r. 20 lutego 1973 r. kanonicy Kapituły zgromadzili się w katedrze fromborskiej na posiedzeniu nadzwyczajnym, i po odprawieniu mszy św. w intencji 500. rocznicy urodzin Kopernika, rozpatrzono projekty pomnika astronoma, jakie przedstawił artysta olsztyński, Hubert Maciejczyk. Spośród proponowanych trzech form pomnikowych (z marmuru, piaskowca i brązu) kapituła wybrała model, który miał być odlany z brązu.⁴² Na ogólnopolskie uroczystości kościelne jubileuszu urodzin Mikołaja Kopernika, które odbywały się w dniu 17 czerwca 1973 r., do Fromborka przybyli kardynałowie i biskupi.⁴³ Rozpoczęto je ingresem Episkopatu Polski z nowego pałacu biskupiego do katedry, następnie odbyła się „Publiczna Sesja Episkopatu Polski, którą podsumował w krótkich słowach J. Em. ks. Stefan kardynał Wyszyński. Na zakończenie został odczytany tekst telegramu do Ojca św. Pawła VI, wystosowany z okazji uroczystości jubileuszowych.” Po jej zakończeniu uroczyste poświęcono nowy pomnik ufundowany przez Kapitułę Warmińską, który odsłonił prymas Polski, kardynał Stefan Wyszyński, po czym odprawiona została msza św. na dziedzińcu

⁴⁰ Tablica na kamieniu jak i ta umieszczona na murach zachodnich na Wzgórzu była prawdopodobnie wykonana w Zakładach Mechanicznych im. gen. K. Świerczewskiego Zamech w Elblągu, gdzie odbywała się produkcja odlewów.

⁴¹ M. Borzyszkowski, *Kościelne obchody 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika w Diecezji Warmińskiej*, Studia Warmińskie, t. 11, Olsztyn 1974, s. 491 i kolejne.

⁴² Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Kap.- N 6/2

⁴³ M. Borzyszkowski, op. cit. *Kościelne obchody...* s. 491 i kolejne.

katedralnym. Pomnik usytuowano przy siódmym filarze południowym od strony nawy głównej z przedstawieniem popiersia Kopernika wykonanym z brązu, ukazane $\frac{3}{4}$ na wprost. Uczony w obu dłoniach podtrzymuje przyrząd astronomiczny, astrolabium sferyczne. Odziany w szatę zakończoną półokrągłą lamówką pod szyją, z długimi, szeroko zakończonymi rękawami, spod których widoczne węższe rękawy spodniej szaty. Na nich bezrękawnik z wykładanym kołnierzem, pod którym zawieszony niewielki krzyż równoramienny. Rzeźbę umieszczono na cokole z piaskowca, na którym dodana, odstająca od cokołu tablica z inskrypcją fundacyjną w czterech rzędach: MIKOŁAJOWI KOPERNIKOWI NA 500-LECIE URODZIN W HOŁDZIE WARMIŃSKA KAPITUŁA KATEDRALNA. Pomnik autorstwa Huberta Maciejczyka z Olsztyna,⁴⁴ został wykonany w Zakładzie Kamieniarsko-Nagrobny Zygfrieda Sowińskiego.⁴⁵

Najnowszą formą pomnikową upamiętniającą Kopernika we Fromborku jest tzw. ławeczka, którą ustawiono w centralnej części rynku Starego Miasta. Fundowanie ławeczek pomnikowych jest nowym zjawiskiem, w którym pomnik traci rangę wyższej wartości, a staje się miejscem do relaksu. Od ponad dwudziestu lat w miastach w Polsce zaczęto w taki sposób upamiętniać wielkich i popularnych ludzi, wyrażając pamięć o nich w miejscu, z którymi byli związani.⁴⁶ Pomniki te stały się bardziej przyjazne, a osoby upamiętniane zdają się być pośród nas, a dodawane przy pomnikach tabliczki przekazują informacje o ich życiu i działalności. Umieszczona na centralnym placu Starego Miasta ławeczka z Kopernikiem, autorstwa Dawida Wawrzyniaka, została wykonana w ramach rewitalizacji rynku w 2015 r.⁴⁷ Na jego powierzchni, wykonanej z szarej, granitowej kostki, wkomponowano łuki z ciemniejszej, granitowej kostki symbolizujące orbity planet. Rolę wyznaczonych planet na orbitach wypełniają ustawione na nich ławeczki, a także marmurowe tabliczki z nazwami miast, związanych z pobytem, nauką i pracą Kopernika: Toruń, Kraków, Padwa, Bolonia, Lidzbark Warmiński. Na jednej z nich, odpowiadającej orbicie Ziemi, umieszczono tabliczkę Fromborka i ławeczkę, a obok pomnik Kopernika na półokrągłym postumencie wykonanym z brązu. Kopernik ukazany w pozycji siedzącej, odziany w długą szatę z dwurzędowym zapięciem przechodzącą w odsłaniający szyję kołnierz. Szata z ciężkimi fałdami układająca

⁴⁴ Hubert Maciejczyk (1940–1991), uczeń prof. Antoniego Kenara, studiował na ASP Warszawa (1966). Od roku 1966 do końca życia mieszkał w Olsztynie, zmarł w 1991 r. dostęp 23.09.2022. http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Hubert_Maciejczyk

⁴⁵ A. Kopiczko, Dzieje warmińskiej kapituły katedralnej, t. 2: od 1821 roku, Olsztyn 2010, s. 124

⁴⁶ Pierwsze pomniki z brązu wystawiane na ulicach miast zainicjował Marcel Szytelhelm, tworząc Galerię Wielkich Łodzian w 1999 r. na ul. Piotrkowskiej w Łodzi.

⁴⁷ Zob. <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/53808,frombork-laweczka-mikolaja-kopernika-.html> dostęp 26.09.2022

się na cokole po prawej stronie, a po środku luźno opadająca na buty z ostrymi czubami, odsłaniając jeden z nich z wysoką, wywiniętą na zewnątrz cholewą. Szata wierzchnia równie duga, bez rękawów z wyłożonym, szerokim, długim kołnierzem, opadająca luźno po bokach. Twarz ukazana realistycznie, z gołą głową i bujnymi puklami włosów układających się na ramionach, lekko skierowaną w stronę Wzgórza Katedralnego. Prawa ręka wsparta na krawędzi cokołu, a lewa dłoń złożona na luźnych kartach leżących na kolanach, przedstawiających rysunek układu heliocentrycznego.⁴⁸ Przed pomnikiem w powierzchnię rynku wbudowano marmurową tablicę z nazwiskiem i imieniem astronoma, latami życia oraz cytatem z pierwszej księgi jego dzieła : „Spośród licznych i różnorodnych sztuk i nauk, budzących w nas zamięłowanie i będących dla umysłów ludzkich pokarmem, tym - według mego zdania - przede wszystkim poświęcić się należy i te z największym uprawiać zapałem, które obracają się w kręgu rzeczy najpiękniejszych i najbardziej godnych poznania. (...) A cóż piękniejszego nad niebo, które przecież ogarnia wszystko, co piękne.” „De revolutionibus orbium coelestium”

To, że przez wieki nie wystawiono we Fromborku monumentu wielkiego uczonego, nic jeszcze nie znaczy. Kopernik sam zbudował sobie pomnik w pamięci ludzi i sławę wśród potomnych, swoją nauką i dziełem, któremu poświęcił życie. Wg Horacego, rzymskiego liryka i poety z I w. n. e. większą wartością jest pamięć, która jest trwalsza niż pomniki ze spiżu, bo „nie naruszą jej deszcze gryzące nie zburzy oszalały Akwilon”.⁴⁹

Tekst publikowany w: *Mikołaj Kopernik i Warmia: o pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci* / redakcja Andrzej Kopiczko.

Wydawnictwo Bernardinum Wydawca 2023 | Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum

⁴⁸ Autorem pomnikowej ławeczki jest Dawid Wawrzyniak z Inowrocławia, absolwent Wydział Sztuk Pięknych - Uniwersytet Mikołaja Kopernika Toruń, 2007r.

⁴⁹ Zob. https://poezja.org/wz/Horacy/27881/Piesn_III_30_Wybudowalem_pomnik_trwalszy_niz_ze_spizu
Dostęp 27.09.2022